

KÜRESELLEŞME, GÜNDELİK HAYAT VE KÜLTÜR ELEŞTİRİSİ

GLOBALIZATION, EVERYDAY LIFE AND CRITIQUE OF CULTURE

Şevket Ercan KIZILAY¹

ÖZET

Bu makalede küreselleşme sürecine yaklaşımlar ortaya konularak, küreselleşmenin yeni sömürgecilik bağlamında anlaşılması gerektiği ve bunun örnekleri olarak kültürel emperyalizm kavramının "kültür" örnek olayları üzerinden açıklanabileceği ifade edilmiştir. Kentsel alanda oluşan gündelik yaşam kültürü bu yeni-sömürgecilik çerçevesinde üst-kodlanan kültürel emperyalizmin kendisini yeniden ürettiği bir alan olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Yeni-Sömürgecilik, Kültürel Emperyalizm

ABSTRACT

In this article, approaches to the process of globalization are put forward and it is stated that globalization should be understood in the context of the new colonialism and the concept of cultural imperialism as examples of this can be explained through the case studies of "culture". The culture of everyday life in the urban sphere has been considered as an area in which the new imperialism has been reproduced within the framework of this neo-colonialism.

Keywords: Globalization, New-Colonialism, Cultural Imperialism

---

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Düzce Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, sevketercankizilay@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2750-2786

GİRİŞ

Küreselleşme çok yönlü bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bakış açısına göre kimi zaman ekonomik açıdan değerlendirilmekte, kimi zaman kültür açısından değerlendirilmektedir. Ekonomik doğasına atıf yapıldığında ulus aşırı şirketlerin küresel egemenliğine vurgu yapılmakta, kültür konusuna yoğunlaşıldığında daha çok homojenleşme ya da farklılık üzerine vurgu yapılmaktadır. Kültüre yönelik bu vurgu küresel tüketim kültürlerinin gelişimini önemli bulmaktadır. Küreselleşme süreci daha çok ulus-aşırı bir akış sürecinin başlaması ile ilişkilendirilmektedir. İnsanların, kültürlerin, eşyaların uluslararası bir düzlemde harekete geçmesini ve sınırların imkânsızlaşmasını açığa çıkarmaktadır. Bu çerçevede şehirler de küresel sermayenin akışa geçirilmesi ve daha verimli bir şekilde işletilebilmesi için yeniden biçimlendirilmiştir. Bu bağlamda küresel şehirler ortaya çıkmıştır. “Küreselleşme ile ilişkili olan ekonomik yeniden yapılanma, şehirlerin rolünü olağanüstü derecede artırmıştır”(Taylor, 2004, s. 192). Ohmae, küreselleşmenin işleyişini “sınırları olmayan dünya” olarak tanımlamaktadır. David Harvey bu işleyişi “zaman-mekân sıkışması” olarak tanımlamakta, Giddens “zaman-mekân ayrışması ve toplumsal ilişkilerin yerinden çıkması” olarak tanımlamaktadır (Ray, 2007, s. 6).

Bu makalede kısaca önce küreselleşmenin ne olduğu ekonomi-politiği üzerinden tanımlanacaktır. Daha sonra küreselleşmenin kültür üzerinden kendini geliştirdiğini ve bunun da yeni-sömürgecilik olarak tanımlanabileceğini, kültürel emperyalizm olarak eleştirildiğini ortaya koyarak, gündelik yaşam kültürü ile küreselleşme arasındaki bağlam ortaya konulacaktır.

KÜRESELLEŞMENİN EKONOMİ-POLİTİĞİ

Stuart Hall’a (2000, s. 19–20) göre küreselleşme süreci “yeni biçimler”, “yeni ritimler” ve “yeni itici güçler” oluşturmaktadır. 1970’li yıllardaki ekonomik sistemin geçirdiği kriz, küresel piyasanın oluşumu için hazırlayıcı bir ortam oluşturmuştur. Küreselleşme sürecinde birçok uluslararası kurum ortaya çıkmıştır. Bütün bunların en genel işlevi, egemenliğin kavranmasında ve ulus-devletin kavranılışında bir değişikliği sağlamış olmasıdır (Hall, 2000, s. 24). Bu durum Hall’a göre “uluslararası bağımlılıktır”. Bölgesel düzenlemeler ile birlikte artık her bir ulus-devlet, diğer devletler ile bağımlılık içerisine girmiştir. Hall örnek olarak İngiltere’nin NATO’ya girmesini vermektedir (Hall, 2000, s. 24). Hall bu şekildeki küreselleşmenin ayrıca yeni bir küreselleşme olduğunun altını çizmektedir. Önceki küreselleşme, yani bir anlamda Marx ve Engels’in Komünist Manifesto’da analiz ettikleri küreselleşme biçimi, İngiliz temellidir. Ancak bu yeni tür küreselleşme ki bu iletişim devrimi

ile birlikte gündeme gelmiştir, Amerikan kökenlidir (Hall, 2000, s. 27). Küresel kitle kültürü, modern anlamı ile bir kültürel üretim biçimi olarak oluşmaktadır. Bu küresel kitle kültürü, “televizyon” ve “filmler”, “kitle reklamcılığının tarzları” ve “imgeler” tarafından egemenlik altına alınmıştır (Hall, 2000, s. 27). Ayrıca Hall’a göre bu küresel kitle kültürü Batı merkezli bir kültürel formasyonu meydana getirmektedir. Kendi ifadeleriyle belirtmek gerekirse:

“Batı teknolojisi, sermaye yoğunlaşması, tekniklerin yoğunlaşması, Batı toplumlarında gelişmiş emeğin yoğunlaşması ve Batı toplumlarının hikâyeleri ve tahayyülleri: bunlar küresel kitle kültürünün harekete geçirici dinamikleri olarak değişmeden sabit kalmaktadırlar”(Hall, 2000, s. 28).

Küreselleşme süreci en genel anlamıyla toplumlar arasılığı ifade etmeye yarayan bir kavram olarak tasarlanmıştır. Batı ile Doğu’nun iç içe geçmesi ve ortaya melez bir birikimin ortaya çıkacağı varsayılmaktadır. Ancak küreselleşmenin dünya ölçeğinde yaygınlaşması bu beklentilerin bir kenara bırakılmasına neden olmuştur. Bir hayal kırıklığı olarak yaşanan bu sürecin temel nedeni küreselleşmenin beraberinde kapitalizmi de getiriyor olmasıdır. McChesney küreselleşme sürecini şu şekilde açıklamaktadır:

“Yaşadığımız çağa politik, toplumsal ve ekonomik açıdan hâkim olan sistem küreselleşmedir. Küreselleşme kavramı genellikle, ulusüstü alanda yapılanan kapitalizmin açıklanmasında temel bir öneme sahiptir” (McChesney, 2003, s. 7).

David Harvey’in de içerisinde bulunduğu bu neo-Marksist bakış açısı küreselleşmeyi, kapitalizmin dünya ölçeğinde yaygınlaşmasını ve küresel tahakkümü oluşturan bir aygıt olarak kavrarlar. Bu vurguyla küreselleşme basit, kendiliğinden bir süreç olarak görülmez, tam tersine kurgulanan, üretilen ve tasarlanan bir araç olarak tahayyül edilmektedir. Kentsel uzam ile Marksist toplumsal kuram arasında bağlantı kuran David Harvey’in küreselleşme ile ilgili gözlemlerine baktığımızda şunu görebiliyoruz. Küreselleşme, Harvey’e göre, çeşitli devletlerin veya çokuluslu şirketlerin birbirleriyle giriştikleri kâr mücadelesinin ya da yeni pazarlar oluşturma mücadelesinin doğrudan alanı ve destekleyicisi olarak değerlendirilmektedir (Harvey, 2008, s. 74). Küreselleşme ona göre dünyanın nasıl işlediğiyle yakından ilintili bir kavramdır. Harvey küreselleşme sürecini iki ana soru kapsamında ele almaktadır. Bunlardan birincisi “küreselleşme sözcüğü söylemlerimize neden girdi? Onu kim, neden ve hangi siyasal projeye ortaya koydu?” şeklindedir. İkincisi ise “küreselleşme anlayışı siyaseten nasıl kullanıldı? Bu terimi benimsemekle ulusal, bölgesel, yerel işçi sınıfı ve diğer anti-kapitalist hareketler iktidarsızlıklarını mı ifşa etmiş oldular?” şeklindedir (Harvey, 2008, s. 74). Yani bir bakıma küreselleşmenin yeni bir iktidar aygıtı ortaya çıkardığını ve bu iktidar aygıtının da muhaliflerini ortadan kaldırıp kaldırmadığını anlamaya çalışmıştır. Küreselleşme

sözcüğünün yaygınlık kazanması “sömürgecilik”, “emperyalizm” ve “yeni sömürgecilik” gibi kavramların öneminin azalmasına yardımcı olmaktadır (Harvey, 2008, s. 74; Harvey, 1996, s. 420).

Harvey’e göre küreselleşmeyi açıklamak için öncelikle onu yönetsel olarak “süreçsel” bir analize tabi tutmalıyız. Bu yönetsel öneri, küreselleşmenin hangi dinamiklerden beslenerek kendisini oluşturduğunu gündemimize getirir. Harvey’in kendi kelimeleriyle ifade etmek gerekirse “Süreç odaklı bakış açısı, ilk aşamada küreselleşmenin nasıl oluştuğuna ve oluşmakta olduğuna yoğunlaşmamızı sağlar” (Harvey, 2008, s. 75). Bazıları için oldukça masum ve sivil gözükken küreselleşme, Harvey için bütünüyle siyasal bir operasyondur. “Küreselleşme bir süreç, bir koşul veya özgül bir siyasal proje olarak görülebilir” (Harvey, 2008, s. 75). Küreselleşme kelimesinin bir gösterge olarak hizmet ettiği durum, emperyalizm, yeni sömürgecilik gibi yıkıcı gücü yüksek eleştirel kavramların etkisini silmektir. Neo-liberal serbest piyasa savunucularının küreselleşme olarak adlandırdığı olguyu, biraz daha Marksist ya da eleştirel bakan bir kişi “yeni sömürgecilik” olarak adlandırabilir. Bu farklılık doğal olarak küreselleşme olgusuna bakış açılarımızdaki paradigmatik değişkenlikten kaynaklanmaktadır.

Harvey’in kent uzamı üzerinden kapitalizmi neo-Marksist bir bakış açısıyla açıklamak istemesinin nedeni, kapitalizmin kendi içsel krizlerine ancak uzamsal alanlar yaratabilerek çözüm bulabildiğini düşünmesidir. Küreselleşme bu uzam politikasının en radikal biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre küreselleşmeyi bu uzam politikası ekseninde değerlendirmeliyiz.

“Kapitalizm ‘uzamsal çözümler’ bulmadan yapamaz... Krizlerine, çıkmazlarına kısmi çözüm babında ara ara yeni coğrafi düzenlemelere gitmiştir. Hem genişlemiş, hem faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. O halde kapitalizm, kendi imajına uygun bir coğrafyayı sürekli olarak yeniden inşa eder. Tarihinin belirli bir aşamasında sermaye birikimini kolaylaştırmak için belirli coğrafi profiller, ulaşım ve iletişim için üretilmiş alanlar, altyapısal ve uzamsal örgütler üretir. Sonra bunları alaşağı eder; daha ileri bir safhadaki birikime yol açmak için yeniden düzenler. “Küreselleşme” sözcüğü yakın tarihimizin coğrafyası hakkında bir şey anlatıyorsa eğer, tam da altta yatan bu kapitalist uzam üretimi sürecinin yeni bir aşamasını anlatıyordur” (Harvey, 2008, s. 75).

Kapitalizm sermaye akışını sağlama ve kapitalin sirkülasyonunu hızlandırma eğilimi altındadır. Zaman-mekân sıkışması yaratarak, zamanın değerlendirilme biçimini altüst etmektedir. Kapitalizm bir üretim biçimi olarak uzamsal engelleri ve sınırları bozmayı

hedeflemektedir. Ancak kapitalizm bu uzamsal engelleri ancak “sabitlenmiş bir uzam” üreterek altüst edebilmektedir. Bu sabitlenmiş uzam bir coğrafi bahçeyi andırmaktadır. Bu “coğrafi bahçe”de “mekân ilişkileri”, “teritoryal örgütlenmeler” ve emeğin küresel işbölümünün yürütüldüğü “yer sistemleri” bulunmaktadır (Harvey, 1996, s. 412).

Harvey yine bu çerçevede küreselleşmenin algı dünyamıza 1980’ler ile birlikte girdiğini belirtmektedir. Yani küreselleşme 20. yüzyılın bir olgusu olarak görünmektedir. Harvey’e göre şehirleşme ile küreselleşme arasında doğrudan bir ilişki vardır. Ona göre 20. yüzyıl şehirleşme yüzyılı olmuştur. Şehirleşmenin dünya ölçeğinde yaygınlaşması bu döneme denk gelmektedir. Gelecek yıllarda artık insanların üzerinde yaşayacakları, hareket edecekleri yerler kentleşmiş alanlar olacaktır. Yani bir bakıma küreselleşmiş insanın kentsel alanlar üzerinde hareket ettiğini söyleyebiliriz. Küreselleşme kentsel uzamı örgütleyerek genişleme eğilimi göstermektedir (Harvey, 1996, s. 403). Her ne kadar Harvey küresel kapitalist iktidarın kendisine karşı olsa da “kapitalist kentleşmenin küresel sürecinden” kaçmanın imkânsız olduğunu belirtmektedir (Harvey, 1996, s. 414). Ray de 20. yüzyılın başlangıcında dünya nüfusunun çoğunluğunun kırsal alanlarda yaşadığını, ancak 1950’ler ile birlikte dünya nüfusunun sadece %29’unun ve gelişmekte olan ülkelerde de nüfusun %16’sının şehirlerde yaşadığını belirtmektedir. Ancak 2000’li yıllar ile birlikte dünya nüfusunun %50’si ve gelişmekte olan ülkelerin de nüfusunun %41’i şehirlerde yaşamaya başlamıştır (Ray, 2007, s. 140). Ray’in verdiği bu bilginin Harvey’in iddiasını desteklediğini görebiliyoruz.

Küreselleşmenin ekonomi-politiği temelde kapitalizm üzerindeki vurgusuyla ayırt edilmektedir. Bu yaklaşıma göre küreselleşme artık emperyalizmin yeni bir biçimidir. Harvey bu olguyu “yeni emperyalizm” olarak tanımlamaktadır. Yeğenoğlu’nun belirttiği gibi, bu yeni sömürgeciliğin en önemli özelliği merkezsiz olması ve ulus-devlet olmaksızın gerçekleşiyor olmasıdır. Yeğenoğlu’na göre “sömürgeciliğin ajanı artık ulus-devlet değil, doğrudan global şirketlerdir” (Yeğenoğlu, 2002, s. 124). Yeni sömürgecilik ile birlikte kapitalizm ulus-devlet kökeninden ayrılmıştır. Kapitalizm yurtsuzlaşmıştır. Artık “bir ulusun veya bölgenin küresel kapitalizmin merkezi olarak işaretlenmesini imkânsız hale getiriyor”(Yeğenoğlu, 2002, s. 124). Bu küresel emperyalizm ve “kapitalist küreselleşme” ulus-devletlerin otonomisini imkânsızlaştırmıştır. Artık hiçbir toplum veya devlet örgütlenmesi birbirinden özerk değildir. Sermayenin yoğun baskısı ile mücadele etmeyi başaramayan çoğu ulusal devletlerin egemenliği sona ermektedir. Bu gelişme ile birlikte aynı zamanda özerklik nosyonu da ortadan kalkma eğilimi göstermektedir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere iletişim ve ulaşım alanlarındaki teknolojik gelişmeler ile birlikte artık ulusal ekonomiler arasındaki sınırlar kalkmıştır. Held’in ifadeleri ile söylersek “Piyasalar ve toplumlar, farklı kimliklerini

korurlarken bile, birbirlerine karşı daha duyarlı hale geliyorlar” (Held, 1995, s. 192). Ulusal bir ekonomi anlayışının olabilirliği azalmıştır. Uluslararası finans piyasasındaki hareketlenmeler ulusal hükümetlerin para ve finans politikalarını baskı altına almaktadır. Held’in toplumların birbirlerinden haberdar olmaları vurgusu, Tomlinson’un karmaşık bağlantılılık nosyonu ile yakın bir çağrışım içerisinde gözükmektedir.

Manuel Castells de bu olguyu ele almaktadır. Castells’in tanımladığı biçimiyle küresel ağ içerisinde iç içe geçen toplumlar “ağ toplumu”nu oluşturmaktadırlar. Bu ağ toplumunun yükselişinde bilgi teknolojilerinin gelişiminin önemi büyüktür (Castells, 2000, s. 61). Castells’in analizinde ağ toplumun yükselişi ile birlikte zaman mekânı belirlemeye başlamıştır. Zaman mekânı organize etmektedir (Castells, 2000, s. 407). Bu dönüşüm aynı zamanda modernliğin de dönüşümünü çağrıştırmaktadır. Castells’in belirttiği gibi modernlik saat zamanının toplum ve mekân üzerindeki egemenliği ile tanımlanmaktadır. Bu düşünce Harvey, Giddens, Lash ve Urry tarafından savunulmaktadır (Castells, 2000, s. 463). Castells’in mekânın zaman üzerinde egemenlik kazandığına yönelik fikri, modernlikten “ağ toplumuna” doğru bir geçişin göstergesi olarak okunabilir. Çünkü modernlikte zamanın mekân üzerinde bir egemenliği bulunmaktadır. Bu kavramlaştırmanın aynı zamanda açığa çıkardığı, belli bir merkezin olduğu, diğer bütün toplumların bu merkezden yönetildiği, diğer toplumların da bu merkeze bağlılık ilişkisi içerisinde olduğunu açıklamasıdır. Bu bağımlılık ilişkisinin oluşmasının arkasında tarihsel süreçte dünya-ekonomisinin kurulması, ulus-devletlerin kendi kendini belirleme ve yönetme yeteneklerinin imkânsızlaşması ve ekonominin temel bir kurum olarak toplumlar arası ilişkileri belirlemede ana etmen olması yatmaktadır (Taylor, 2004, s. 197). Dünya toplumları arasında kurulan ağ temelde ekonomik bir ağdır. Bütün dünyayı kapsayan sermaye akışlarının ortaya çıkması bunun bir örneğidir. Ancak Castells’in ağ toplumu kavramlaştırması aslında Simmel’in kentsel ilişkilerin ya da metropolitan yaşamın “etkileşimler ağı” olduğu yönündeki iddiasının makro bir açıklanması ya da küresel sisteme entegre edilmiş halidir. Simmel’in bakış açısına göre kentsel alanda metropolitan bir psişe oluşmaktadır. Bu psişe, kırsal psişenin dönüşüm geçirmiş halidir. Ancak Simmel’e göre metropolitan psişe ile kırsal psişe aynı anda ve eş zamanlı bir şekilde varlık gösterebilmektedir. Metropolitan psişe zihinsel yaşamın soyutlamaları ile yoğunlaşmış durumdadır (Miles, 2007, s. 12).

Küreselleşmeyi temelde kapitalist dünya-ekonomisi kavramı aracılığıyla anlamaya çalışan Wallerstein, sermaye birikimi sürecine öncelik verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre küreselleşme süreci, bu sermaye birikiminin yoğunlaşmasının bir biçimidir. Sermaye birikiminin artabilmesi coğrafi olarak çok geniş bir boyuta sahip olan emeğin

işbölümünü yaratabilmesiyle gerçekleşmiştir. Emeğin iş bölümü de akışı gerektirmektedir: metaların akışı, sermayenin akışı ve emeğin akışları gerçekleşmektedir. Bu süreç bir anlamda devletin katı sınırlarının esnemesini gerektirmiş ve bu durum gerçekleşmiştir. Devletlerin sınırları ortadan kalkmıştır. Bu durum “kültürün uluslararasılaşması”nı doğurmaktadır. Kültürün uluslararasılaşması kendisini gündelik yaşamda, yeme alışkanlıklarında, giyim biçimlerinde ve sanatta göstermektedir (Wallerstein, 2000, s. 98). Wallerstein’a göre ayrıca bugün küresel kitle kültürüne karşı bir “kültürel direniş” de başlamıştır. Bu bir anti-sistemik hareket olarak kendisini kuran, örgütlenmiş, düzenlenmiş bir harekettir. Kendiliğinden gelişen doğal bir süreç değil, programlanmış bir sistem karşıtı harekettir (Wallerstein, 2000, s. 100).

Wallerstein yaklaşımına benzer bir şekilde McChesney küreselleşmenin anlamını netleştirdiği bir ifadesinde “küreselleşme ile kastedilen şey, etkin ve geçerli bir ekonominin temel ilkeleri olarak, kâr maksimizasyonuna, serbest mal ve sermaye akışına dönük asgari düzenlemeyi öngören neo-liberal ekonomik politikalarından başka bir şey değildir” demektedir (McChesney, 2003, s. 7-8). Buna bağlı olarak da ulus-devletlerin ortadan kalkarak, şirketlerin çıkarlarının ön plana yerleştiğini belirtmektedir. Küreselleşme süreci ona göre, demokratik değildir çünkü ulusal devletleri “sermayenin çıkarlarına itaat etmeye ya da ekonomik zulümle yüzleştirmeye” zorlamaktadır (McChesney, 2003, s. 8).

“Küreselleşme ve Gündelik Yaşam” isimli çalışmasında Ray gündelik hayatın oluşturucu ve tayin edici failliğine bağlı kalan bir yaklaşımı benimseyerek, küreselleşme sürecinin oluşumunun gündelik yaşam içerisindeki eylemler ve kurumlar tarafından sürdürüldüğünü ve yaratıldığını iddia etmektedir. Ona göre böyle bir küreselleşmiş dünya, entegre bir görünüm, düzenlenmiş ve sorunsuz bir yer olmaktan daha çok, heterojen, eşit olmayan ve çatışmalı bir yapıya sahiptir. Ray’ın kendi ifadeleri ile söylemek gerekirse küreselleşmiş bir dünya “iletişim medyasının tamamen farklı konumlardaki insanların olayları eş zamanlı bir şekilde deneyimlemelerini mümkün kıldığı, sürekli artan bir anda olma halinin olduğu bir dünya”dır (Ray, 2007, s. 1). Bu durum bir anlamda Tomlinson’un “eşzamanlılaştırma” dediği olgudur. Ray aynı zamanda küreselleşme sürecinin kültürel bir melezleşme ve farklılaşma yarattığını ileri sürmekte ve küresel yaşamın daha çok akışkan ve karmaşık bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir (Ray, 2007, s. 2). Bu anlamda Ray küresel anlamda bir karma olma sürecini destekleyen neo-liberal eğilim içerisinde gözükmektedir. Küreselleşme bu bakış açısına göre toplumsal ilişkilerdeki zamansal ve mekânsal olarak bir hızlanma ve sıkışmayı oluşturmaktadır (Ray, 2007, s. 5). David Harvey bu durumu zaman-mekân sıkışması olarak tanımlamaktadır.

Jessop'a göre de aynı Ray'in yaklaşımında olduğu gibi, kentler küreselleşmenin getirdiği sorunların en açık bir şekilde gözlemlenebildiği yerlerdir. Jessop'un kendi ifadeleri ile "Bu ekonomik ve toplumsal problemler ve onların toplumsal yeniden üretim ve ekonomik yeni biçimlere yansımaları özellikle şehirlerde apaçık ortadadır" (Jessop, 2000, s. 81). Jessop küreselleşme olgusuna dört hususta yaklaşılması gerektiğini önermektedir. İlki, küreselleşmenin yapısal ve stratejik boyutları arasında bir ayırım yapmak gerektiğidir. Yapısal boyut gelişmede karşılıklı bağımlılığı ifade ederken, stratejik boyut, aktörler ile ilgilidir ve aktörlerin küresel eylem alanına kendilerini uyumlu kılmaları ile ilgilidir. İkinci olarak küreselleşmeyi bir izolasyon olarak ele almak yerine, onu karmaşık karşılıklı etkileşim biçimi olarak görmek gerekmektedir. Bu durum yerelleşme, bölgeselleşme, ulus-aşırı bağlantıların gelişmesi eğilimlerini içerisine almaktadır. Üçüncü olarak, küreselleşmenin çok merkezli doğasını anlamak gerekir. Özellikle Doğu Asya ekonomilerinin Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın küresel hegemonik etkinliğine karşı saldırısını göz önüne almak gerekmektedir. Dördüncü olarak, küreselleşmenin üzerinde gerçekleştiği farklı toplumsal alanları birbirinden ayırt etmek gerekmektedir (Jessop, 2000, s. 82). Küreselleşme zaman-mekân uzaklaşmasını getirdiği kadar Harvey'in kavramı olan zaman-mekân sıkışmasını da meydana getirmektedir. Zaman-mekân sıkışması, maddi ve toplumsal teknolojilere bağlanmış durumdadır ve mekânın zaman tarafından ele geçirilmesini ifade etmektedir (Jessop, 2000, s. 82). Yukarıda gördüğümüz üzere Castells mekânın zaman tarafından ele geçirilmesinin sona erdiğini, artık zamanın mekân tarafından örgütlendiğini belirtmiştir. Wood da bu bakışa uygun bir şekilde zaman-mekân sıkışmasının oluşmasındaki bilgi teknolojilerinin rolünü vurgulamaktadır:

"Telekomünikasyonun yeni biçimleri, üretim ve pazarlamada geliştirilen hızlı yöntemler, yeni tüketim biçimleri, yeni finansal örgütlenme biçimleri, yeni teknolojilerin daralttığı alanlar ve yine yeni teknolojiler sayesinde kazanılan zaman sayesinde gerçekleşmiştir" (Wood, 2003, s. 41).

Harvey bu bağlamda gündelik yaşam içerisinde meta üretimindeki farklılaşmaların oluşmasında mekânın zaman tarafından belirlenmesini önemli bulmaktadır (Harvey, 2003, s. 334). Onun kendi ifadeleri ile söylemek gerekirse:

"...dünyanın mutfakları tek bir mahalde toplanmış durumdadır... Bunun sonucu şudur: yemek, mutfak alışkanlıkları, müzik, televizyon, eğlence türü şeyler aracılığıyla günümüzde dünya coğrafyasını dolaylı biçimde, bir benzeş olarak yaşamak mümkündür. Günlük hayatta benzeşlerin iç içe örülmesi (metalardan oluşan) farklı dünyaları aynı mekân ve zamanda bir araya getirir" (Harvey, 2003, s. 335).

KÜRESEL KÜLTÜR VE ELEŞTİRİSİ

Küreselleşmenin ekonomi-politiği üzerinden bir eleştirisi aynı zamanda “kültür” kavramı üzerinden yürütülebilmektedir. Kültür kavramı Marx’ın kendisi tarafından yeterince dikkate alınan, önem verilen bir kavram olmamıştır. Bunun nedeni Marx’ta ekonomik belirlenimciliğin egemen olmasıdır. Kültür bir üst yapı kurumu olarak değerlendirilmiş, toplumsal örgütlenmenin maddi altyapısı olan üretim ilişkilerinin doğrudan bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Ancak Frankfurt Okulu’nun, özellikle de Adorno’nun “kültür endüstrisi” kavramı aracılığıyla Marksist gündeme kültür kavramı yerleşmiştir. Buna göre kültür sadece ekonomik ilişkilerin doğrudan, kendiliğinden bir şekilde gelişen sonucu değildir; Kültür egemen sınıf tarafından üretilen bir hegemonya aracıdır. Kültür aynı fabrikalarda metaların üretilmesi gibi, üretilen bir mal yani metadır. Kültür bir yaşam aracı olmaktan çıkmış, yani antropolojik niteliğini yitirmiş ve bir nesne konumuna gelerek pazarlanabilir olmuştur. Kültür yapay ve yeniden-üretilen bir şey olmuştur. Benjamin bu olguyu “aura”nın çözülüşü ile açıklamaktadır. Buna göre bir sanat eserini sanat eseri yapan şey onun tekilliği içerisindeki başka şeylere benzemezliğidir. Bu da “aura”dır (Benjamin, 2004, s. 52–55). Ancak kapitalist ilişkilerin kendisini hissettirmesi ile birlikte yeniden-üretim egemenlik kazanmıştır. Kopya oluşmaya başlamıştır. Bu da sanat eserinin tekilliğini, benzemezliğini-hakikiliğini ortadan kaldırmıştır. Kitle kültürü de bu süreçten hareketle kurulabilmiştir. Kitle kültürü de yeniden-üretim ve kopya alanıdır. Bu bağlamda eğer kültürü yaşamın içerisindeki bir ânın vazgeçilmezliği ve benzemezliği üzerinden kurarsak, Benjamin gibi, modern kapitalist toplumlarda “kültür”ün kalmadığını iddia edebiliriz.

Dolayısıyla kültürün kendisi ideoloji olarak çerçevelenmektedir. Kültürün böyle bir bağlama oturtulması, kültürün ne denli önemli olduğuna işaret etmektedir. İngiltere’de kurulan Kültürel Çalışmalar Merkezi de böyle bir sorunsaldan hareket etmektedir. Kültürel pratikleri iktidar ile olan eklemlenme biçimleri bağlamında incelemeye çalışırlar. İktidarın kültürel pratikleri biçimlendirmesi konusunda oldukça duyarlıdır (Sardar ve Loon, 1997, s. 9) Kültür üzerinden işleyen hegemonik süreç nasıl oluşmaktadır? Kültürel pratikler aracılığıyla söylem (discourse) nasıl işleyiş göstermektedir? Böylelikle sıradan gündelik yaşam içerisindeki birçok nesnenin arkasındaki ideolojik operasyonu gözler önüne sermektedirler. Bu kültürel nesnelere tarafından dolayımlanmış bireyin içerisinde kendisini farkında olmadan bulunduğu sosyalleşme ortamı temelde ideolojinin kurucu ilkesini meydana getirmektedir. Bu ekolün yorumuna göre iktidar toplumsal alana sirayet etmiştir. Bütün toplumsal kimlikler egemen sınıfın hegemonya kurma sürecinde ortaya çıkardığı tuzaklardır.

Küreselleşmenin olumlu tarafları olduğu kadar olumsuz taraflarının da olduğu reddedilmeyecek bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Hatta daha da ileri giderek 21. yüzyıl sosyal bilimlerinin, özellikle de eleştirel bir bakış açısına sahip bir sosyal bilim geleneğinin de olduğunu dikkate aldığımızda, en öncelikli olarak sorgulanması gereken konu küreselleşme ve onun toplumsal/kültürel sonuçlarıdır. Tomlinson küreselleşmenin olumsuz sonuçlarının farkında olarak, bu “karmaşık bağlantılılık” durumundan rahatsızlık duyan, bu büyük süreci “kâbus” olarak nitelendiren çok fazla sosyal bilimcinin olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bakış açısına sahip aydınlar, küreselleşmeyi “Amerikanlaşma” ya da daha geniş bir ifade ile “Batılılaşma” ile aynı anlam yoğunluğuna sahip bir kavram olarak tartışmaktadırlar. Bu tartışma gündeminin en göze çarpan ifadesi “kültürel emperyalizm” kavramıdır. Bu kavram 1960’lı yılların eleştirel ikliminde “radikal eleştiri”nin bir kavramı olarak ortaya çıkmıştır (Tomlinson, 1999, s. 13). Tomlinson’a göre kültürel emperyalizm kavramı “küresel bir kültürün bir şekilde hegemonik bir kültür olma eğiliminde olduğu düşüncesi”ni açıklamaktadır (Tomlinson, 2004, s. 113). Tarihsel süreç içerisinde oluşan küresel kültür düşüncesinin kötümser bir şekilde ele alınması, yazara göre, XX. Yüzyılın sonunda kesin ve açık bir görünüm elde etmiştir (Tomlinson, 2004, s. 113). Küresel kültüre yönelik kültürel emperyalizm vurgusunun eklenmesinde 1980 sonrası kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasının ve teknolojik gelişmelerin etkisi çok büyüktür. McLuhan’ın kavramıyla “küresel bir köy”e dönüşen yeni dünya, farklılıkları aynılık içinde eritmiştir. Freidman’a göre kültürel emperyalizm, “Amerikan değerlerinin, tüketici mallarının ve yaşam tarzlarının yayılması” olarak tanımlanmaktadır (Tomlinson, 2004, s. 114).

Tomlinson’a göre her ne kadar içerisinde çelişkili yönler barındırsa da kültürel emperyalizm tezi birçok söylemi bir araya getirmektedir. Bu “tahakküm söylemleri”nin, “Amerika’nın Avrupa üzerindeki, ‘Batı’nın dünyanın ‘geri kalanı’, merkezin çevre, modern dünyanın hızla kaybolmakta olan geleneksel dünya, kapitalizmin neredeyse her yer ve herkes üzerindeki tahakkümü”nden oluştuğunu ileri sürmekte bir sakınca yok gibidir (Tomlinson, 2004, s. 115). Bu söylemlerin ortak iki “distopik öngörüsü” bulunmaktadır. İlki “küresel kültürün küresel kapitalizmin metalaştırıcı pratiklerinin tahakkümü” altında olmasıdır. İkincisi ise “batı kültürünün küresel tahakküm tehdidi”nin olmasıdır (Tomlinson, 2004, s. 115). Birinci distopik öngörü çerçevesinde ele alınan sorunsalda temel çıkış noktası çokuluslu ve ulusötesi şirket kapitalizminin ürettiği kültürel ürünlerin, küreselleşmiş kapitalist bir tekkültürün yayılmasına neden olmasıdır. Geç kapitalizmin kültürel mantığı çerçevesinde işleyiş gösteren yeni kapitalist kültür, tüm ulusal kültürlerin bu alan içerisine dâhil edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu bakış açısının en güçlü savunucusu olarak Marksist kuramcı

Schiller ön plana çıkmaktadır. Tomlinson’a göre Schiller “Amerikan kapitalizminin tahakküm gücünü vurgulamış, sonradan sermayenin uluslar arası tabiatının giderek farkına varıp, eleştirisini daha genel olarak ulusötesi şirket sektörüne yöneltmiştir” (Tomlinson, 2004, s. 116). Buradan da hareketle yeni kapitalizm biçiminin ulusötesi şirketler tarafından oluşturulduğunu iddia edebiliriz. Schiller’e göre bu şekilde oluşan bir uluslararası sermaye kültür üretimi süreci olarak da Amerikan kültürünü bütün dünya ölçeğinde yaygınlaştırmaktadır. Bu yaygınlaşmanın da temel nedeni olarak kültürel ürünlerin yaygınlaşmasını, gündelik hayat içerisinde kullanımlarının mümkün olması ile açıklamaktadır. Tomlinson, Schiller’in vardığı sonucu şu şekilde özetlemektedir:

“Kapitalizm sadece küresel ekonomi-politiği tanımlayıp yapılandırmakla kalmamakta; bu süreç içinde, şirket kapitalizminin ve tüketiciliğin değerlerini ve yaşam felsefesini taşıyan ticarileşmiş medya ürünlerinin dağıtım yoluyla küresel kültürü de belirlemektedir”(Tomlinson, 2004, s. 116–117).

Burada Schiller’in küresel bir tekkültürün ortaya çıkmasında en fazla önem verdiği olgu, medya veya bir başka ifadeyle kitle iletişim araçlarının rolüdür. David Clark da bu bakış açısına paralel bir yorumda bulunarak, küresel bir toplumun oluşmasında “nakliyat” ve “iletişim” alanındaki ilerlemelerin/gelişmelerin rolüne dikkat çekmektedir. Bu gelişmeler bütün uzaklıkları ulaşılamaz kılan sınırların ya da engellerin üstesinden gelmiştir. Fikirlerin ve insanların dünya ölçeğinde hareket edebilmelerini “kolay ve ucuz” bir hale getirmiştir. Bütün kapalı ve yerleşmiş toplumsal ağlar açık ve etkileşimlere uygun bir konuma getirilmiştir. Telekomünikasyon, videolar ve dünya ölçeğindeki bilgisayar ağının birbirleriyle eklenmesi küresel toplumun oluşmasında başrol oyuncularındır (Clark, 2003, s. 12). Clark ve Schiller’in bu gözlemlerini birlikte yorumladığımızda iletişim ve bilgisayar alanındaki teknolojik devrimlerin küreselleşme ve küresel bir toplumun oluşmasında temel önemde olduğunu görebiliriz. Eğer bu teknolojik dönüşümler ya da keşifler olmasaydı, küreselleşme sürecinin başlayamayabileceğini iddia edebiliriz.

Schiller, Herman ve McChesney küreselleşme sürecinde “medya sistemleri”nin önemine dikkat çekmektedirler. Küresel medya şirketlerinin birkaç ulusötesi şirketin tekelinde olmasını dikkat çekici bulurlar. McChesney’in ifadeleri ile “...küreselleşmenin dünya genelindeki hâkim oyuncuları, on yıldan fazla bir süreden beri ulusal sınırların ötesindeki Pazar ve üretimi bütünleştiren birkaç yüz şirkettir” (McChesney, 2003, s. 7). “Küresel şirket ideolojisi” aracılığıyla küresel bir kapitalist kültürün kültürel hegemonya oluşturduğunu iddia ederler (Tomlinson, 2004, s. 117). Medyanın, özellikle de televizyonun bu şekildeki bir kültürel hegemonya aracı olarak kullanılmasının, birçok medya kuramcısını ve kültür

kuramcısını etkilediği de açıktır. Tomlinson televizyonu “yersizyurtsuzlaşma”nın temel bir aracı olarak yorumlamaktadır. Çünkü televizyonların en güvenli ve korunaklı alan olarak tanımlanan “ev”in mahrem sınırlarını altüst ettiğini vurgulayarak, içerisi ile dışarıyı arasındaki ayrımı imkânsızlaştırdığını iddia etmektedir. Bu geniş eleştirel eğilim neo-Marksist bir yaklaşıma sahiptir (Tomlinson, 2004, s. 118). Bu neo-Marksist yaklaşımlar küreselleşme ile ilgili analizlerinden, kültürel alanın tektipleştirilmesini dünya ölçeğinde yayılan kültürel ürünlerdeki “standartlaşma” ve “yakınlaşma” durumları üzerinden açıklamaya çalışmaktadırlar. Giyecekler, yiyecekler, müzik, film, televizyon gibi birçok kültürel ürün üzerindeki dünya ölçeğindeki yakınlaşma ve benzeşme ya da tektipleşme boyutlarını analiz ederler. Bu bağlamda ortaya “Mcdünya”, “Coca-kolonizasyon”, “McDonaldlaştırma”, “McDisneyleştirme” gibi kavramlar çıkmıştır. Tomlinson burada devreye girerek, bu tektip kültürel ürünlerin dünya çapında yaygınlaşmasından hareketle “küresel tek kültür”ün ortaya çıktığını iddia eden bu neo-marksist yaklaşımların kültür anlayışının çok dar ve sınırlı olduğunu iddia ederek, bu yaklaşımları radikal bir biçimde eleştirmektedir. Tomlinson’a göre, kültürü sadece bu tür kültürel nesnelere indirgemek, hatta bu kültürel ürünlerin yerellik üzerinden tahakküm edici ve belirleyici/tayin edici bir etkisinin olduğunu söylemek, yerelliğin sentezleyici ve melezleyici etkisini ya da yeteneğini görmezden gelmek demektir. Tomlinson’a göre bu tür kültürel ürünlerin dünya çapında yaygınlaşmasının reddedilmesi mümkün değildir. Ancak bu kültürel ürünler tek taraflı olarak etki ettikleri kültürleri yok etmezler; tam tersine yerel kültür tarafından alınılarak yeni bir görünüm ve işlev edinirler. Dolayısıyla bu kültürel nesnelere hiçbir “ideolojik” etkisi söz konusu değildir. Küresel kültür tahakküm edici değildir ve aynı zamanda da hegemonik bir güç değildir. Etkileşim karşılıklıdır. Kültürel süreç içerisindeki etkileşimler, bu eleştirel neo-marksist yazarların iddia ettiğinin tersine tek yönlü değildir. Kendisinin ifadeleriyle söylemek gerekirse “Kültürel/coğrafi bölgeler arası hareketler, daima yorum, tercüme, mutasyon, uyarlanma ve ‘yerelleştirme’ içerir; çünkü alıcı kültür diyalektik bir usulle, ‘kültürel ithaller’ üzerine kendi kültürel kaynakları üzerinden bağlantı kurar”(Tomlinson, 2004, s. 119). Hannerz ve Appadurai gibi sosyal bilimciler bu çizgi içerisinde bulunmaktadır.

SONUÇ

Tomlinson Howes’ın kitabından Coca-Cola ile ilgili yaptığı uzun alıntıda Cola-Cola ürününün küresel bir bağlamı olmasına karşın, onun nasıl alıcı kültür tarafından yoruma tabi tutulduğunu, De Certeau’nun kavramı ile söylediğimizde, nasıl “üretildiğinin”, nasıl farklı bir şekilde anlamlandırıldığının önemine dikkat çekmektedir. Coca-Cola birçok bölgede “yerli bir

ürün” olarak algılanmaktadır (Tomlinson, 2004, s. 120). Bu örneğin de gösterdiği üzere kültürel ürünlerin küresel bir homojen tek kültüre yol açtığını iddia etmek o kadar da kolay değildir. Böyle bir yaklaşıma gidebilmek için, yani küresel bir tekkültürün farklılıkları aynılık içinde asimile ettiğini iddia edebilmek için daha geniş ve kapsayıcı bir “kültür kuramına” ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak Tomlinson’un fark edemediği nokta şurada yatmaktadır. Küresel ulusötesi şirket kapitalizmi tarafından kontrol edilen tüketim piyasası, kendi içinde iddia edildiği gibi özerk midir? Yani piyasadaki davranışlar toplumsal iktidar kurumları tarafından desteklenmiyor mu? Bizim bakış açımıza ve yukarıda kısmen Kültürel Çalışmalar ekolünün iddialarına dayanarak iddia ettiğimize göre “bir kültür üretimi” süreci veya bir başka ifadeyle “özneleştirme” (subjection) süreci söz konusu değil midir? Bu bağlamda Coca-Cola örneğine döndüğümüzde, alıcı kültürün üyeleri Coca-Cola ürününü/metasını nasıl bilmektedirler? Onlara bunun bir “içecek” olduğu öğretilmemiş midir? Dolayısıyla alıcı kültürün üyelerinin, yerel insanların bu küresel kapitalizmin çoğulcu ürünlerini çok yönlü bir yoruma tabi tuttuğu, bunları bu şekilde yerelleştirerek küresel toplum ile iletişim kurabildikleri iddiası “ikinci aşamaya yoğunlaşan” bir iddiadır. “Birinci aşamada” ise “kültür üretimi süreci” ve “alışkanlıkların edindirilmesi” süreci söz konusudur. Ancak bu aşamadan sonra üyeler geç kapitalizmin kültürel mantığı ile uyum ve ahenk içerisinde yaşam pratiklerini uygulamaya geçirebilmekteler. Bundan dolayı küreselleşmenin çoğulluk getirdiğini iddia eden Tomlinson gibi düşünürlerin (Giddens’ı da bu gruba rahatlıkla dâhil edebiliriz) yanıldıkları nokta bu insanların kapitalist kültür aracılığıyla farklılık kazanmalarındadır. Kapitalizm içinde çokluğa ancak bir koşulla izin vermektedirler. Tek kural kapitalist olma şartıdır. O zaman biz şunu sorabiliriz: İnsanlar kapitalizm içerisinde ne kadar çoğul bir yaşam desenine sahip olabilirler? Wood’un dediği gibi “kapitalizm demokrasiye karşıdır”.

Bugün itibariyle kentler metropollere dönüşmektedir. Metropolün gündelik yaşam rejimini tüketim toplumu üst-kodlamaktadır. Küreselleşmenin taşıyıcısı olan yeni orta sınıf bu toplumun en aktif aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni orta sınıfın gündelik yaşam pratikleri tümüyle bu küresel kültürü yeniden üretmekte hem de onu rutinleştirmekte ve sıradanlaştırmaktadır. Marc Auge’nin üstmodernliğin antropolojisi olarak tanımladığı bu mekânsal bağlamlarda yapılacak mikro odaklı yerel etnografilere ihtiyaç olduğu görülüyor. Güvenlikli sitelerde yaşayanlar ile yeni orta sınıf yaşam tarzı arasında nasıl bir ilişkisellik bulunmaktadır ya da tersinden sorarsak, prekarya AVM’leri kullanmakta mıdır? O zaman şunu da sorabiliriz. Bu mekânlar kimler için var? Toplumdaki sadece belli bir azınlığa tekabül eden “küresel elitlerin” imtiyazlarına mı tahsis edilmiş durumdadır? Kentsel alanların bu bağlamda yeni sömürgeciliğin kendisini yeniden ürettiği özgün bağlamlar oluşturması

açısından önemli olduğu görülmektedir. Tüketim toplumu gündelik yaşam pratikleri ile kendisini kurmaktadır. Dolayısıyla bir itiraz, direniş ve alternatif bir programın başlatılabilmesinin tek imkânı, gündelik yaşamın ritmini değiştirmektir. Nasıl yaşadığımız ve ne yaptığımız, vaktimizi nasıl geçirdiğimiz, nasıl konuştuğumuz, tüm bunlar bizzat oluşturucu ve önemlidir. Dolayısıyla bu mikrolojik bağlamlar üzerinden nasıl yeni-sömürgecilik tarafından ele geçirildiğimizi deşifre etmeli ve günceli, işlemekte olanı mekân etnografileri ile belgelemeliyiz.

KAYNAKÇA

- BENJAMIN, W. (2004). Pasajlar. (Çev: A. Cemal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- CASTELLS, M. (2000). The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell Publishers.
- CLARK, D. (2003). Urban World/Global City. London: Routledge
- HALL, S. (2000). The Local and the Global: Globalization and Ethnicity. A. D. King (Ed). Culture, Globalization and The World System içinde. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- HARVEY, D. (1996). Justice, Nature and the Geography of Difference. Oxford: Blackwell Publishers.
- HARVEY, D. (2003). Postmodernliğin Durumu. (Çev: S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları.
- HARVEY, D. (2008). Umut Mekânları. (Çev: Z. Gambetti). İstanbul: Metis Yayınları.
- HELD, D. (1995). Ulus-Devletin Çöküşü. S. Hall ve M. Jacques (Ed.). Yeni Zamanlar içinde, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- McCHESNEY, W. R. (2003). Küresel İletişimin Politik Ekonomisi. McChesney vd. (Ed.). Kapitalizm ve Enformasyon Çağı içinde, Ankara: Epos Yayınları.
- MILES, M. (2007). Cities and Cultures. London: Routledge.
- RAY, L. (2007). Globalization and Everyday Life. London: Routledge.
- SARDAR, Z. ve LOON, B. V. (1999). Introducing Cultural Studies. Cambridge: Icon Books.
- TAYLOR, J. P. (2004). World City Network: A Global Urban Analysis. London: Routledge.
- TOMLINSON, J. (1999). Kültürel Emperyalizm. (Çev: E. Zeybekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- TOMLINSON, J. (2004). Küreselleşme ve Kültür. (Çev: A. Eker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- WOOD, E. M. (2003). Modernizm, Postmodernizm ya da Kapitalizm?. McChesney vd. (Ed.). Kapitalizm ve Enformasyon Çağı içinde, Ankara: Epos Yayınları.
- YEĞENOĞLU, M. (2002). Küreselleşen Dünyada Çokkültürcülük ve Konukseverlik. Toplum ve Bilim, No. 92, ss. 120–137